

М. БОГДАНОВИЧ

УГОРСЬКА РУСЬ

З великоруської мови переклав
Омелян Ревюк

1916

З ДРУКАРНІ "НАРОДНОЇ ВОЛІ",
524-530 Olive Street, Scranton, Pa.

LIE
UNIVE
AT URI

EL
UKI

914.77

B6343 и 4л

Велика європейська війна, а головню заняте Галичини російськими військами визвало в Росії небувале досї заїнтересоване до сего краю, так мало досї знаного російській читаючій публиці. Як вислід того заїнтересоганя появило ся много статей в газетах і журналах, вийшли особні брошурки, книжочки, і поважні наукові твори, в котрих з усіх боків освітлюють українське питанє в Галичині, Буковині і Угорщині.

Знана накладча спілка К. Ф. Некрасова в Москві стала зараз з початком війни видавати т. зв. "Бібліотеку війни", в котрій короткими та популярними брошурками поясняє ся найріжнійші питаня війни, як пр. Ізза чого почала ся війна? Що се таке Альзація і Лютарингія? Історія Габсбурського дому, і т. д. Межи иншими видано як 8 і 9-у книжочку збірки брошурку М. Богдановича під заголовком: Червона Русь (Австрійські Українцы). Той самий автор видав в тім самім складі свою книжочку про Угорську Русь, яку подаємо ось тут в українським дослівним переводі, бо Угорська Русь має і повинна мати інтерес не лише для Москалів, але передовсім для нас Українців.

LIE
UNIVE
AT URI

EL
UKF

В далекій Угорщині, на її пограничу з українською частию Галичини живе коло пів мільона людей руського племені. Їх землю прийнято називати в Росії Угорською Росією. Вся вона лежить на збоях і відгалуженнях карпатських гір.

Що се таке Карпати — про се просто і артистично сказав нам померший недавно український письменник М. Коцюбинський, котрий пробував в них. Ось один з його живих і образних описів.

“Теплим, весняним ранком ішов Іван на полонину. Як гірський потік він легко перескакував з каменя на камінь і здоровкав ся зі стрічними людьми, щоб лиш почути власний голос.

—Слава Ісусу!

—Во віки слава!

На далеких верхах крили ся одинокі хатки, темнобурі від диму, котрим вони перекурились наскрізь. Перейшовши потік, минувши понурі ліси, де часом подзвонювала ко-

рова або вивірка кидала з дерев обгризки шишок, Іван піднімав ся все вище і вище. Ліси уступили місце гірським пасовискам, м'яким і буйним. Іван брив серед них, немовби плив по озері цвітів. Підніжа гір скривали ся на дні глибоких, чорних дебр, де родили ся холодні потоки, де не ступала людська нога і де водив ся "вуйко", бурий медвідь, страшний ворог стада. Вода попадала все рідше. Зате як радий був Іван, коли стрінув ручай, той холодний хрусталь, що обмив у верху жовте корінє вікових ялиць і навіть сюда доносив шум ліса.

Стежка йшла все далі, в густі зломи, де купами гнили голі колючі ялиці, без сучя і кори, просто кістяки. Пусті і дикі були ті лісні кладбища, де лише тукували тетереви та гніздили ся змії. Тут царила тишина, великий спокій природи, суворість та сум. Позаду Івана виростали гори і синіли в далечині. Орел підіймав ся з острих камінних верхів, благословлячи їх

LIB
UNIVE
AT URE

EL
(
UKR

6

широким помахом крил; запахнув подих гірських полонин і збільшався виднокруг. Місто ліса тепер стелив ся по землі чорний ковер повзаючої ялини, де путали ся ноги, а мох одівав каміне зеленим шовком. Далекі гори відкривали одна за другою свої верхи, вигинали хребти, вставали як хвилі в синьому морю. Здавало ся, що морські бовгани скамяніли якраз тоді, коли підняли ся, щоби кинути ся і затопити землю.

Наконець полонина! Він вже стояв на ній, на тій високій поляні покритій густою травою. Голубе море розбурханих гір обступило Івана широким колесом і здавало ся, немовби ті безконечні сині вали далі йшли і хотіли впасти йому до ніг.”

Серед тих диких гір розгніздили ся угоруські села і місточка (Марамарош, Мукачево, Густів, Ужгород). Всі угорські Русини є уніяти, говорять українським язиком, самі себе звать Руснаками, а свій язик руським. Вони ділять ся

на части, котрі мають дуже цікаві славянські назви: Верховинці, долиняки, крайняки, бойки і т. д. Край ними зайнятий, заляг вузким, витягненим трикутником по західнім склонї Карпат, одною стороною сусїдуючи зі славянськими областями, а другою межуючи з чужими племенами. В купі він обіймає яких 5 тисяч верств; однак він не виділений в яку небудь самостійну область, але входить в склад ріжних “комітатів” (повітів): Мармарошського, Берегського, Угорського, Унгварського і т. д. Горішнім своїм краєм межує він з польськими та словацькими оселями, долїшнім з Румунами, західним з Мадярами, а лише зі східної сторони довгою лїнією прилягає до української Галичини. Однак високі хребти карпатських гір, що лягли тут несокрушимою стїною, і угорська границя, що переходить по їх верхах, відділюють Угорську Русь від того краю, де панує та сама бесїда, та сама віра, ті самі обичаї. Нарештї, австрійська дер-

LIE
UNIVE
AT URI

EL
UKF

жавна границя відділює угроруське населенє і від Росії. Як стоїть справа тепер, так вона стояла давнїйше. Межи руським народом, а тою далекозакиненою малопомітною окраїною майже не було ані звязи ані спільного життя. Їх розвій ішов иншими дорогами і ріжна доля їх стрїнула. Бували часи коли на той маленький відлом руського народу падали грізні удари, коли зміцняв ся напір ворожих сил, готових, як здавало ся, змести його без слїду. Але й в такі часи Угорська Русь боронила ся мовчки, сама одна, і помічна рука нї звідки до неї не простягала ся; сей край був покинутий самий на себе, полишений на свої власні сили. Можна сказати без всякої пересади, що до самих послїдних часів, Угорська Русь була майже нікому не звїсна. Про неї немовби забули. Однак вона, хоч і забута, сама, затеряна серед чужих народів, все зберїгала свою душу і лишилась руською. Не мало її се коштувало. З многими її приходилось бороти ся і багато

перетерпіти. Тепер, коли, бути може, уже близький час її звільнення*), поневолі хочеться знати, що се за край, що з нею було і як вона дійшла до нинішнього свого стану. Про се, як йшло її життя в минувшину, ми і пічнемо розказувати.

* * *

Перші відомости про Угорську Русь приходять до нас від Малярів. Є відомости, що Маляри вдерши ся коло IX-го віка в закарпатські краї, нинішнє оселище—застали вже руське населенє. Після Аноніма вже в X. віці там існувало досить обширне князівство, котрим правив з Унгорода (Унгвара) князь Лаборець. Цікаво, що руські літописці зовсім не згадують Угорської Руси: очевидно тоді вона була зовсім відорвана від загально-руського життя. Зрештою можна догадувати ся, що галицькі князі старали ся прилучити той край під свою владу, а князь Лев, що

*) Се було писане у воєнний час, серед воєнного настрою.

жив при кінці XIV. віка, немовби і вспів се зробити; будь-що-будь до нас дійшла грамота, в котрій наджупан (управитель) Бережського округу, Григорій, називає себе його представителем. Зрештою ся зависимість від галицьких князів була на всякий случай коротко триваюча: мадярські королі держали Угорську Русь дуже міцно в своїх руках.

Був ще нарешті один случай, коли вони знов увійшли в злуку з руським народом. В 1339 році сюди прибув вигнаний Витовтом подільський князь Федір Коріатович. Але він прийшов не самий, а прийшла з ним дружина, двірська челядь, прийшли нарешті ті жителі його округу, котрі не хотіли оставити свого князя. Угорський король Людвик I. дозволив їм оселити ся в городі Мункачеві і назначив його намісником бережського округу. Князь Федір Коріатович старав ся піддержувати руську народність в краю і збудував межі иншим славний Мункачівський монастир св.

LIB
UNIVE
AT UR

EL
UKI

Низь
Руси
та. Д
княз
все
ля
Кс
шин
пере
та к
змін
цілк
скла
часу
ї на
ся з
осіл
ло і
гвар
пів
Миз
Мез
кач.
рікі
кот
пох
мун

Николая, що став ся для Угорської Руси головним розсадником просвіти. Довше ще памятав народ того князя і приписував йому ледво не все добро, що було тут зроблене для розвою руського племені.

Коло 1380 року границі Угорщини остаточно утвердили ся: вони перейшли вздовж середного хребта карпатських гір і остались незміненими майже до наших днів, ціпко удержуючи Угорську Русь в складі мадярських земель. До того часу, себто до кінця XIV столітя, її населенє, що давнійше складало ся з півдиких пастухів, зробило ся осілим, заняло ся управою рілі, мало вже кілька міст: Ужгород (Унгвар), Мункачево (Мункач), Грушів (з дуже давним монастирем св. Михайла), Марамарош, Густ і т. д. Межи ними дуже відзначав ся Мункач. Представте собі на закруті ріки велику, широку в низу гору, котрої вершок немовби зрізаний похило. На тім вершку побудовано мункачівський замок, а по збочах

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
URBANA-CHAMPAIGN

LIB
UNIVE
AT URB

EL
UKF

12

гори чіпило ся місто, тримаючи ся близько ріки, обмиваючої стоки гори.

Щодо управи Угорської Руси, то мадярські королі назначували для сего осібних намісників, з першу зі своїх дітий або кривних, а потім просто з вельмож. Зрештою, попри сих управителів Руси були ще вибрані народом т. зв. "Крайники", котрі прим. судили і т. п. Очевидно се об'легчувало положенє Руснаків і взагалі їм в початках не жило ся дуже тяжко; відомо, що вони не були ограничені в правах, що королівську прибічну гвардію вибирали виключно з них і т. д. Але з бігом часу закріпощено сільське населенє, шляхта змадярщила ся і все жите пішло другим ладом. Бути Мадяром значило належати до пануючої народности, і тому в коротці Русинами лишили ся лише кріпаки і православне духовенство. Зрештою і духовенство було також закріпощене, відбувало панщину, його відривали від церковної служби для виповнюваня роботи,

воно підлягало тілесній карі і т. п. Простим селянам жило ся ще гірше. Се й зовсім зрозуміло: Мадяр гнобив їх рівночасно і яко дідич і як чоловік другої народности.

Йшли роки за роками, минали цілі століття, а в тяжкім життю Угорських Русинів нічого не зміняло ся. Приняте унії—се одинокий випадок, що можна згадати за весь той час. Унією, як звісно, називають злуку православних з католицькою церквою, причім уніїти узнають зверхність римського папи, але заховують ненарушені славянські обряди. За унію всіми силами старало ся не лише католицьке духовенство, але й австрійські цісарі, що до того часу заволоділи мадярськими землями; вони сподівали ся, що в той спосіб вони тіснійше звяжуть Угорську Русь з католицькою Угорщиною. Коли в сусідній Галичині і в других руських областях Польщі повстало уніятство, тоді всі ті наміри дістали сильну підмогу. Вже в початку XVII. віку багатий дідич Гомонай,

LIE
UNIVE
AT URI

ET
UKI

14

в котрого добрах було до сімдесять парохій, призвав з галицького Перемишля уніятського єпископа Крупецького і приказав своїм кріпакам перейти на унію. Священики і законники згодили ся, але селяни взяли за вили і коли, збунтували ся, ранили Крупецького і мало його не вбили. Треба отже було йти другою дорогою. Мадярський уряд рішив, що вистарчить, як духовенство лише згодить ся на унію, бо тоді темний і несвідомий нарід незаметно для себе стане уніятським. Духовенству обіцяли, що під унією вони будуть вільні від панщини і податків—і в 1648. році часть духовенства, зібравши ся на з'їзді, перейшла на унію. Але удержало ся і православє, так що на Угорській Руси було звичайно двох єпископів, і уніятський і православний. Доперва при кінці XVII віка, коли пущено в рух воєнні команди і тяжкі кари, підрубано корінь православю. Зрештою і після того православна віра держала ся в місцевостях, сусідуючих з Молда-

вією (православним краєм). А в 1760 році серед угороруського населення знов розійшла ся вістка, що якісь “східні володїтелї” обіцяють освободити від кріпацтва перейшовших на православє. Населенє розбурхало ся, стало відступати від унії, шукало православних попів, а навіть унійтське духовенство, що було в дуже кепськїм положеню, вчасти прилучило ся до сего руху. Очевидно рух здавлено, але се заставило австрійський уряд приглянути ся положеню Угорської Руси і зробити щонебудь для її відродження; унійтська єпархія стала незалежною від римо-католицьких єпископів, дано поміч повставшій недавно руській богословській школі і т. п. Пригадаємо нарештє про освободженє селян, довершенє в Австрії в 1848 році, і здає ся, отсим ми вичерпаємо все, що цікавого зроблено серед сумної минувшини Угорської Руси. Читач бачить, що не легко знайти який небудь другий край з житєм так понурим, безнадійним і ледво помітним.

LIE
UNIVE
AT UR

EL
UKI

Тяжко собі представити, як се минуле житє скалічило і придавило Угорську Русь. Нині Русинами вважають ся одні лише мужики. Кожний, що хоч троха підносить ся понад сей сірий уровень, напевно рахує себе Мадяром, навіть люди, що так близько народа стоять, як сільські священики, народні вчителі, писарі. Вони всі говорять по мадярськи, вони всі стидують ся свого руського походження, забороняють своїм дітям вживати руських слів. А жінки і дочки таких перекінчиків вважають простою обидою для себе вести розмову по руськи. Зрештою для образованого чоловіка тут навіть при добрім бажаню тяжко було би навикнути, як слід до руської бесіди; досить згадати, що тут навіть в народній школі наука йде майже виключно по мадярськи, а у висших школах по мадярськи вчуть навіть руської мови.

А щодо простого народа, то він й по нинішні часи говорить своєю стародавню українською мовою. Однак мадярське панованє не пе-

рейшло для неї безслідно: вона переповнена množestvom малярських слів, чужих і незрозумілих для руського уха. Угорські Русини вживають приміром часто таких слів, як “сеґін” (бідняга), “кишасоня” (дівчина), “вадас” (стрілець), “фатьов” (хлопець) і т. п. Про свою народність угорські Русини мають дуже баламутне понятє; вони називають себе, як ми вже завважили, “Руснаками”, а свій язик— “руським”. Однак, наприклад, галицьких Русинів, людей тої самої бесіди і віри, що вони—уважають за осібний нарід, памятаючи, що ті колись належали до другої держави (Польщі). Ще менше вони знають про Україну і про Росію. В 1848. році пробували на угорській Руси російські війська, вислані туди для подавлення Малярів, що збунтувалися проти Австрії. Сей случай лишився глибоко в памяти угорських Русинів; вони пізнали, що десть є народ, що говорить мовою подібною до їхньої, переконали ся, що він грізний і могутий; вчули, що він

живе в краю, котрий зве ся Росія. Але що се за край, де він находить ся, все те було дальше зовсім незвісним для Руснаків. Однак у них лишило ся на все тяготіне до тої майже казочної для них Росії.

* * *

Щодо господарського житя Руснаків, то воно є дуже тяжке і безвиглядне. Промислу на Угорській Руси майже зовсім нема, і тому люди мусять або вибирати ся на далекі зарібки (рубати ліс, копати сіль) або брати ся за управу рілі. А тут землі у Руснаків дуже мало, вона вся в руках мадярських дідичів. Лишає ся хиба йти до них в найми, обрабляти і засівати їх, за що мужик дістає половину врожаю; а як дідич дає насінє, то лише третину. А за роботу також платять дуже скупю; дорослий мущина дістає прим. 60 до 70 крейцарів на день. Серед таких обставин мужики легко попадають в лапи лихварів (переважно Жидів), які позичають гроші, беруть неймовірну лихву (10 до 20 крейцарів на тиждень за 1

LIB
UNIVE
AT UR

EL
UKI

золотого), заставляють відробляти довги за заплату, два рази менчу в порівнянню зі звичайною, і таким способом майже зовсім закріпостили руських селян. Нарешті, не треба забувати, що з них побирають побори і сільський писар, і народний учитель і наконець священик, котрий не лише побирає надмірну плату за треби, але ще й дістає “коблину”, себто хліб, сіно, дрова і т. п.

Розуміє ся, що через все те руське село знаходить ся в крайній нужді. От як описує селянську хату Звездіч*), що недавно побував на Угорській Руси. “Похилені стіни, зроблені з беревен, з нужденними, на пів сліпими віконцями немовби встидали ся самі своєї наготи і свого убожества, а середина хати вимовно потверджувала, що ся біднота не на показ, що се не лахи, що мають викликати співчуте і милосерде, але нужда справдішна, якої нема чим прикрити.

*) Звездіч—російський журналіст.

“Вдаривши ся до низького при-
чілку входимо у вузкі сїни, що слугу-
ють також за комору і склад для
всякого дрантя; звідси двері ведуть
в одну комнату, котра очевидно
служить і за кухню і за спальню і
за робітню і за їдальню. Як в ро-
сійській комнаті так і тут сволок з
бервен над самою головою і треба
при всякій русі пам'ятати, що мож-
на головою вдарити ся до сеї сітки
поперечок, з котрих звисає якийсь
дрантє; повала мащена глиною, але
стіни чисто вибілені.

“Се звичайна селянська хата.”

Тяжко живеть ся в тій звичайній
селянській хаті. “Руський селя-
нин”—пише Васілевський**)—че-

**) Лев Васілевський—польський письменник; цікавиться українською справою, про котру написав книжки: “Современная Галиция” (Савременная Галіція—Сучасна Галичина) по російськи і “Ukraina i sprawa ukrańska” по польськи. Крім сего він написав про українську справу кілька статей в російських і польських журналах; межі иншими статью “Венгерские руснаки и их судьба” в журналі “Русское Богатство”.

LI
UNIV
AT UR

EL
UK

рез цілий рік не їсть ані мяса ані яєць ані житнього ані пшеничного хліба. Вівсяні паланиці, капуста і бараболя—от його одинока їда. Лише на більше свято йому вдає ся покушати хліба.”

По сім певно не видадуть ся пересадою слова одного мадярського письменника, що прочитав книжку Еґана***) про Угорську Русь: “Скажу з чистою совістю, що я за ціле своє житє не мав в руках твору, котрий зворушив би мене глибше від книжочки Еґана. Хто прочитав сю книжочку, той плакав і кров вдаряла йому до голови. Його огортала лють.”

***) Е. Еґан, внук ірландського поселенця на Угорщині, учений агроном, був висланником угорського міністерства рільництва для пізнання економічного положення селян в бережським комітаті. Вислід своїх розслідів він подав в своїм справозданю, котре було переведене на українську мову і видане Українською Видавничою Спілкою у Львові під заголовком: Економічне положення руських селян в Угорщині. За його діяльність коло поправи биту селян поставили його перед суд, але увільнили.

Ось серед яких обставин живуть Руснаки. Придивім ся троха до самого Руснака. Незвичайна покора —от що являєть ся головною чертою його характеру. Але рівночасно з тим Руснак є спритний і недовірчивий; очевидно сю прикмету в него витворювано цілими віками тяжкого, безпросвітнього істнованя. Наконець всі дослідники одноголсоно підносять надзвичайну побожність Руснаків: вони пильно ходять до церкви і дуже поважають своїх “превелебних панів”, як вони називають священників. Деколи серед мужиків то ту то там встають проповідники, переконуючі, щоб не пити “палінки” (горівки) і не курити “дугану” (тютюну); але очевидно таке проповідуванє не може нічого допомогти. Суспільні відносини на Угорській Руси такі, що тамошний селянин зовсім підупав і ослаб. Він темний, неосвічений, повний найдивнійших забобонів. Одинока радість його життя—горівка і він несе в шинок послідні гроші, підриваючи тим до кінця своє госпо-

LII
UNIVI
AT UR

E

UK

дарство. Він став слабим, слабосилим, малокровим; мало де можна подібати тільки золотушних виродів і т. п. як на Угорській Русі. Не диво, що число Руснаків не лиш що не збільшає ся, але і зменшає ся очевидячки. В 1826. році начисляли їх на 800 тисяч душ, а нині всего лише коло пів міліона. Причиною сего є те, що Руснаки вироджують ся, малярщать ся і т. п. Але істнує багато поважніша причина—повільна утеча мужиків до Америки. Перейшовшись по руснацькім селі ви певно побачите кілька хат з забитими дверми і віконцями. Господарі сих хат поїхали шукати щастя за морем—поїхали тому, що в ріднім краю їм жити тяжко і навіть неможливо.

А чи зроблено коли що небудь для Угорської Русі? Майже нічого. Місцеві люди пробували друкувати книжки і газети тамошною книжною мовою, що повстала з церковно-славянської, російської і української. Але народ її не розумів і справа сама собою упала. В 1848.

LII
UNIV
AT UR

E]

UK

році в час подавлення мадярського повстання виступив Руснак А. Добрянський і взяв ся за розвій краю. Але за прихильність до Росії австрійський уряд перервав його почин. Пізнійше в 70-их роках М. Драгоманов пробував заохотити тамошних людей до російських та українських книжок, але і з того нічого не вийшло. При кінці 19-ого віку почав поліпшувати положенє Руснаків угорський урядник Еґан: він заводив позичкові і щадничі каси, рільничі товариства і т. п., але з його смертю все скінчило ся. На-конець недавно ґр. Бобрінській і другі одиниці пробували насаджувати тут російський язик і православє, але все скінчило єя арештами і острим судом за державну зраду.